

AFG‘ONISTON VA XITOIY MUNOSABATLARINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Xudayberdiyev Ikrom

TIFT o‘qituvchisi (PhD)

ANNOTATSIYA

Maqolada Afg‘oniston va Xitoy munosabatlarining rivojlanishi, ular o‘rtasidagi munosabatlar dinamikasi va o‘zaro manfaatli loyihalarning ikki davlat uchun ahamiyati yoritib berilgan. Shuningdek, Xitoy tomonidan ilgari surilayotgan iqtisodiy loyihalarning maqsadlari va mintaqadagi xavfsizlik bilan bog‘liq jarayonlarga bog‘langan holda tahlil qilingan. Maqoladagi ketirilgan ma‘lumotlar va xaritalar ilmiy asoslangan manbalardan olingan bo‘lib, hozirgi davrdagi Afg‘oniston va Xitoy o‘rtasidagi iqtisodiy va siyosiy vaziyatni to‘g‘ri baholashga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: “Kao-fu”, Mo‘g‘ullar, de-yure, “Pushtiniston”, “Savr inqilobi”, “Sharqiy Turkiston Islom harakati”, Mulla Umar, “Bir makon bir yo‘l”, Vaxon yo‘lagi, Xitoy-Pokiston iqtisodiy yo‘lagi, Shinjon-Uyg‘ur avtonomiyasi.

ОСОБЕННОСТИ АФГАНИСТАНСКО-КИТАЙСКИХ ОТНОШЕНИЙ

АННОТАЦИЯ

В статье освещается развитие отношений между Афганистаном и Китаем, динамика отношений между ними, а также важность взаимовыгодных проектов для двух стран. В нем также проанализированы цели экономических проектов, продвигаемых Китаем, и их связь с процессами, связанными с безопасностью в регионе. Представленная в статье информация и карты взяты из научно обоснованных источников и помогают правильно оценить текущую экономическую и политическую ситуацию между Афганистаном и Китаем.

Ключевые слова: «Као-фу», монголы, де-юре, «Пуштинистан», «Саурская революция», «Исламское движение Восточного Туркестана», мулла Омар, «Один пояс, один путь», Ваханский коридор, китайско-пакистанский экономический коридор, Синьцзян-Уйгурская автономия.

SPECIFIC FEATURES OF AFGHANISTAN-CHINA RELATIONS

ABSTRACT

The article highlights the development of relations between Afghanistan and China, the dynamics of relations between them, and the importance of mutually beneficial projects for the two countries. It also analyzes the goals of economic

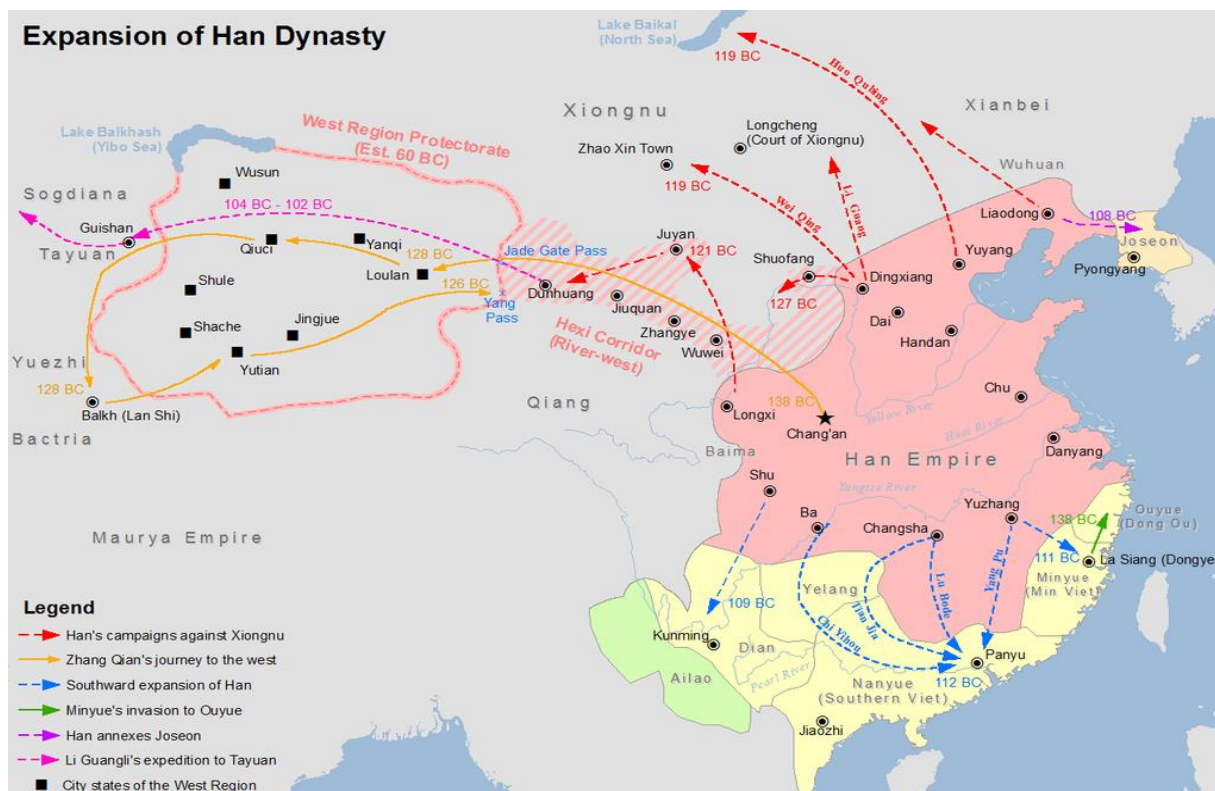
projects promoted by China in relation to security processes in the region. The information and maps presented in the article are taken from scientifically based sources and help to correctly assess the current economic and political situation between Afghanistan and China.

Key words: "Kao-fu", Mongols, *de jure*, "Pushtinistan", "Saur Revolution", "East Turkestan Islamic Movement", Mullah Omar, "One Belt, One Road", Wakhan Corridor, China-Pakistan Economic Corridor, Xinjiang Uyghur Autonomous Region.

KIRISH

Diplomatik aloqalar etnik, diniy, yoki soʻzlashuv tili yaqinligidan kelib chiqib turlicha davrda, turlicha koʻrinishda shakllanadi. Yuqorida qayd etilgan faktorlarni oʻzida mujassam etgan diplomatik aloqalar Afgʻoniston va Xitoy davlatlarining oʻzaro munosabatlarida koʻrinadi. Ikki davlat oʻrtasidagi munosabatlar XVIII asrlarda asta-sekinlik bilan boshlangan boʻlib, buyuk davlatlarning Afgʻonistondagi harbiy harakatlari natijasida Afgʻoniston nafaqat Xitoy balki boshqa chegaradosh davlatlar bilan ham iqtisodiy va siyosiy munosabatlarida qisqa uzilishlarga uchragan. Bugungi kunda Afgʻoniston va Xitoy oʻrtasidagi hududiy chegara 92 kmni tashkil qiladi. Bu Oʻzbekiston -Afgʻoniston chegarasining uzunligidan 52 kmga qisqa.

Mavjud chegara chizigʻining vujudga kelishi Xitoydagi Xan imperiyasining Afgʻoniston hududlariga yurishlari natijasida vujudga kelgan. (1-rasm)

1-rasm. Xan imperiyasining hududiy kengayishi.

Keyinchalik, Xan sulolasi Markaziy Osiyo orqali Buyuk Ipak yo‘lini nazorat qilish uchun g‘arbiy hududlarida protektoratlarini shakllantirdi. Bu davrda hozirgi Afg‘oniston hududida buddizm juda keng yoyilgan bo‘lib, keyinchalik bu jarayon Xitoy hududlarini ham qamrab olgan. Xan sulolasiga oid manbalarda Kobul shahrining nomi “Kao-fu” nomi bilan atalgan. Shuningdek, manbalardagi “Kao-fu” joy nomi Markaziy Osiyoni Hindiston bilan bog‘lab turuvchi strategik nuqta sifatida keltiriladi¹.

Xitoyda Tang sulolasining kelishi bilan, Afg‘oniston hududlariga bo‘lgan da‘volar kuchayib bordi. Tang sulolasi imperatorlari esa ushbu jarayonni harbiy yo‘l bilan amalga oshirish uchun yetarlicha kuch qudratga ega edilar. 659-yilda Sog‘d, Farg‘ona, Toshkent, Samarqand, Balx, Hirot va Kobul kabi shaharlar Xitoyning Gaozong pretektorati tarkibiga kirgan. Bu vaziyatda sosoniylarning arablar tomonidan mag‘lubiyatga uchratilganligi Xitoyga ustunlik bergan degan xulosaga kelishimiz mumkin. Mo‘g‘ullar davrida esa barcha hududlar yagona imperiya ostida birlashdi. (2-rasm)

2-rasm. Mog‘ullar davrida Xitoy va Afg‘oniston hududlari

1760-yillarga kelib Xitoyda Qin imperiyasi va Afg‘onistonning qudratli amiri Ahmadshoh Abdali o‘rtasida ziddiyatlar vujudga keladi. Xitoyliklarning O‘rta Osiyo mintaqasidagi harakatlari qozoq va qirg‘iz boshliqlarini vahimaga soldi. Keyinchalik

¹ Shen-Yu Dai. China and Afghanistan. The China Quarterly. Vol 25. 2009. P. 213-221

Ahmadshoh 1762-yilda Qin saroyiga maktub yozib, musulmonlar yashaydigan hududlarni tark etishini talab qiladi. Lekin ayrim manbalarda Xitoy qo‘shinlari afg‘onlar bilan to‘qnash kelishga tayyor bo‘lganliklari ham bayon qilingan.²

MUHOKAMA VA NATIJALAR

XX asrda munosabatlarning rivojlanishi darajasi juda past ko‘rsatkichlarga ega edi. Shunga qaramasdan, Xitoy sovuq urush davrida Afg‘onistonga moddiy yordam sifatida uzoq muddatli kreditlar ajratgan. XXI asrga kelib esa munosabatlar sezirarli darajada o‘zgardi. Bugungi kunga kelib Xitoy Afg‘onistonda katta ta’sirga ega mamlakatlar qatoridan joy olgan. 2021-yilda Tolibon mamlakat ustidan nazoratni qo‘lga olganidan so‘ng, Xitoy de-yure holatida Afg‘oniston hukumati bilan munosabatlarni olib bormoqda. Shuning ko‘plab mamlakatlar qatorida Xitoy ham sobiq Afg‘oniston Islom Respublikasining Xitoydagi elchixonalarida Tolibon hukumati a‘zolarining faoliyat yuritishiga va o‘zaro yorliqlarni almashinishiga yetarlicha shart-sharoit yaratdi.

Tarixdan XX asrning boshlariga bo‘lgan davrda ikki davlat munosabatlari katta dinamik o‘zgarishlardan iborat. Afg‘oniston Xitoy Xalq Respublikasini 1950-yil yanvar oyida rasman tan olgan davlat edi. Lekin aloqalar 5 yil o‘tib boshlangan. 1955-yilda Abdul Samad Afg‘onistonning Pekindagi birinchi elchisi etib tayinlandi. 1957-yilda Xitoy Bosh Vaziri Chjou Enlay Afg‘onistonga tashrif buyuradi va Afg‘oniston qiroli Muhammad Zohirshoh bilan uchrashadi. Shu yilning oktabr oyida Afg‘oniston bosh vaziri Muhammad Doud ham Xitoyga tashrif buyuradi. Yuqorida ko‘rsatilgan uchrashuvlar Afg‘oniston va Xitoy o‘rtasidagi siyosiy va iqtisodiy sohalarni rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Afg‘onistonning “Pushtiniston” g‘oyasini Xitoy hukumati qo‘llab-quvvatlamadi. Bu Xitoy va Pokiston o‘rtasidagi munosabatlar bilan ham bog‘liq bo‘lishi mumkin. Lekin Xitoy Afg‘oniston bilan munosabatlarini saqlab qolishga harakat qilgan holda, 1960-yil do‘stlik va hujum qilmaslik to‘g‘risida shartnoma imzoladi. Keyinchalik 1963-yilda davlatlar o‘rtasidagi chegaralar delimitatsiya va demarkatsiya qilindi.³ Buning natijasida Badaxshon va Shinjon-Uyg‘ur avtonomiyasi o‘rtasidagi hududiy masalalarga barham berildi.

Afg‘oniston tarixida “Savr inqilobi” nomi bilan tilga olinadigan siyosiy voqealik ikki davlat munosabatlariga katta ta’sir ko‘rsatdi. 1979-yil Sovet qo‘shinlarining Afg‘onistonga kiritilishi va Babrak Karmalning hukumatga kelishi Xitoy hukumati

² Nebwy L.J. The Empire and the Khanate: A political history of Qing relations with Khoqand C1760-1860. 2005. P. 154.

³International boundary study. Afghanistan-China Boundary. No.89-May 1, 1969.

<https://web.archive.org/web/20150103225351/http://www.law.fsu.edu/library/collection/limitsinseas/IBS089.pdf>

tomonidan qoralandi. Buning natijasida, Xitoy Afg‘onistondagi elchixonalarini yopdi. Bunga sabab hukumatga kelgan kommunistlar Xitoyning dushmani bo‘lgan Vetnamni ham qo‘llab-quvvatlaganligida edi. Kommunistlar esa Xitoyni aksincha antikommunistlarga qarshi jangarilarni qo‘llab-quvvatlaganlikda ayblagan. Aslida esa Xitoy turli terroristik guruhlarini AQSh hukumatida qurollarni sotib olish orqali ta‘minlagan edi. SSSRning Afg‘onistonga kirib kelishi Xitoy uchun juda katta xavf sifatida baholangan. Bu Xitoy hududini o‘rab olish ehtimoligi yuqoriligi bilan izohlash mumkin. Shuningdek, Xitoyning yaqin ittifoqchisi bo‘lgan Pokistonga SSSRning yaqinlashuvi Xitoy manfaatlari uchun zid edi.

Afg‘onistondagi mavjud partiyalar muvaqqat hukumatni shakllantira olmadi. Buning natijasida Tolibon harakati hukumatni egalladi. Xitoy hukumati Afg‘oniston bilan munosabatlarini yakunladi. Xitoyning asosiy xavotiri Tolibon va “Sharqiy Turkiston Islom harakati” bilan munosabatlarining rivojlanishida edi. Xitoy “Tolibon harakati”ning harakatlarini kuzatgan holda, 1999-yilda Tolibon harakatiga delegatsiya yubordi. Keyinchalik Xitoyning Pokistondagi elchisi Lu Shulin Mulla Umar bilan uchrashgan birinchi yuqori martbali vakil sifatida tarixda qoldi. 2001-yil voqealaridan keyin ikki davlat o‘rtasidagi munosabatlar yaxshilandi. 2002-yil yanvar oyida xitoy prezidenti Jiang Zemin bilan uchrashdi. Tashrif davomida Xitoy hukumati Afg‘onistonga 150 million dollarlik moddiy yordam ko‘rsatishini e‘lon qildi. Xitoyning Afg‘onistondagi elchixonasi esa 6 fevraldan qayta o‘z faoliyatini boshladi. 2017-yilga kelib, Xitoy o‘zining uch tomonlama muloqot forumini tashkil etdi. Bu Afg‘oniston va Pokiston o‘rtasidagi o‘zaro ayblovlarga barham berish maqsadida amlga oshirildi. Keyinchalik Xitoy Shanxay hamkorlik tashkilotining Afg‘oniston bo‘yicha aloqa guruhi faoliyatini qaytadan tikladi⁴. Mintaqaviy barqarorlikka erishish uchun Xitoy 2015-yilda to‘rt tomonlama movofiqlashtiruvchi guruh va Moskva formatiga qo‘shildi. Shinjon poytaxti Urumchida Tolibon va afg‘on hukumati o‘rtasidagi muzokaralar bo‘lib o‘tdi. 2014-2018 yillar umumiy hisobda Xitoy Tolibon bilan bir necha marotaba uchrashuvlarni amalga oshirgan.

XX asrda munosabatlarning rivojlanishi darajasini juda past ko‘rsatkichlarga ega. Shunga qaramasdan, Xitoy sovuq urush davrida Afg‘onistonga moddiy yordam sifatida uzoq muddatli kreditlar ajratgan. XXI asrga kelib esa munosabatlar sezirarli darajada o‘zgardi. Bugungi kunga kelib Xitoy Afg‘onistonda katta ta‘sirga ega mamlakatlar qatoridan joy olgan. 2021-yilda Tolibon mamlakat ustidan nazoratni qo‘lga olganidan so‘ng, Xitoy de-yure holatida Afg‘oniston hukumati bilan munosabatlarni olib bormoqda. Shuning ko‘plab mamlakatlar qatorida Xitoy ham

⁴ Sudha Ramachandran. China’s Peacemaking between Pakistan and Afghanistan. Analytical Articles. 2017
<https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13468-chinas-peacemaking-between-pakistan-and-afghanistan.html>

sobiq Afgʻoniston Islom Respublikasining Xitoydagi elchixonalarida Tolibon hukumati aʼzolarining faoliyat yuritishiga va oʻzaro yorliqlarni almashinishiga yetarlicha shart-sharoit yaratdi.

2021-yilga kelib Afgʻoniston Tolibon harakati tomonidan bosib olinganidan soʻng, Xitoy hukumati Afgʻoniston bilan yana yaqinlashishga harakat qildi. Bu holat Xitoy hukumatining xavfsizlik bilan bogʻliq muammolarini yodga soldi⁵. Xitoyning Afgʻoniston bilan munosabatlari 2022-yilda sodir boʻlgan zilzila sababli yanada rivojlandi. Chunki Xitoy hukumati Tolibon hukumatiga 7,5 million dollar miqdorida yordam koʻrsatdi. Shuningdek, Xitoyning Afgʻonistondagi elchisi Afgʻoniston qizil yarim oy jamiyatiga 18 tonna yuk va 200000 AQSh dollari miqdorida mablagʻ ajratdi.⁶ Bu Xitoyning yangi Afgʻoniston hukumati bilan murosaga kelishi uchun yaxshi imkon sifatida baholangan.

2023-yilga kelib, Xitoy hukumati Chjao Xingni Afgʻonistonga elchi qilib tayinladi. Bu Tolibon harakatining gʻalabasidan soʻng Afgʻonistonda elchi tayinlagan birinchi davlat edi. Shu yilning oʻzida Bilol Karimiy Afgʻonistonning Xitoydagi elchisi qilib tayinlanadi. 2024-yilda Bilol Karimi Xitoy prezidentiga ishonch yorliqlarini topshirdi. Xitoy esa Tolibon hukumati tomonidan ishonch yorligʻini qabul qilgan birinchi davlat boʻldi. Xitoy Tolibon hukumatini de yure holatida tan olgan boʻlsa ham, bu harakatlarning orqasida uygʻur separatistlarining faoliyatini cheklash yoki butunlay yoʻq qilish asosiy maqsadlaridan biri sifatida koʻrinadi. Shunga qaramasdan, “Sharqiy Turkiston Islom harakati” ning Afgʻonistonda harbiy bazalari mavjud edi. Bu holatga qarshi Xitoy hukumati Afgʻonistonning Badaxshon viloyatida joylashgan Gazxon qishlogʻida harbiy baza qurgan. Bu terrorizmga qarshi kurashishdagi harbiy hamkorlik boʻlib, barcha harajatlar Xitoy hukumati tomonidan moliyalashtirilgan.

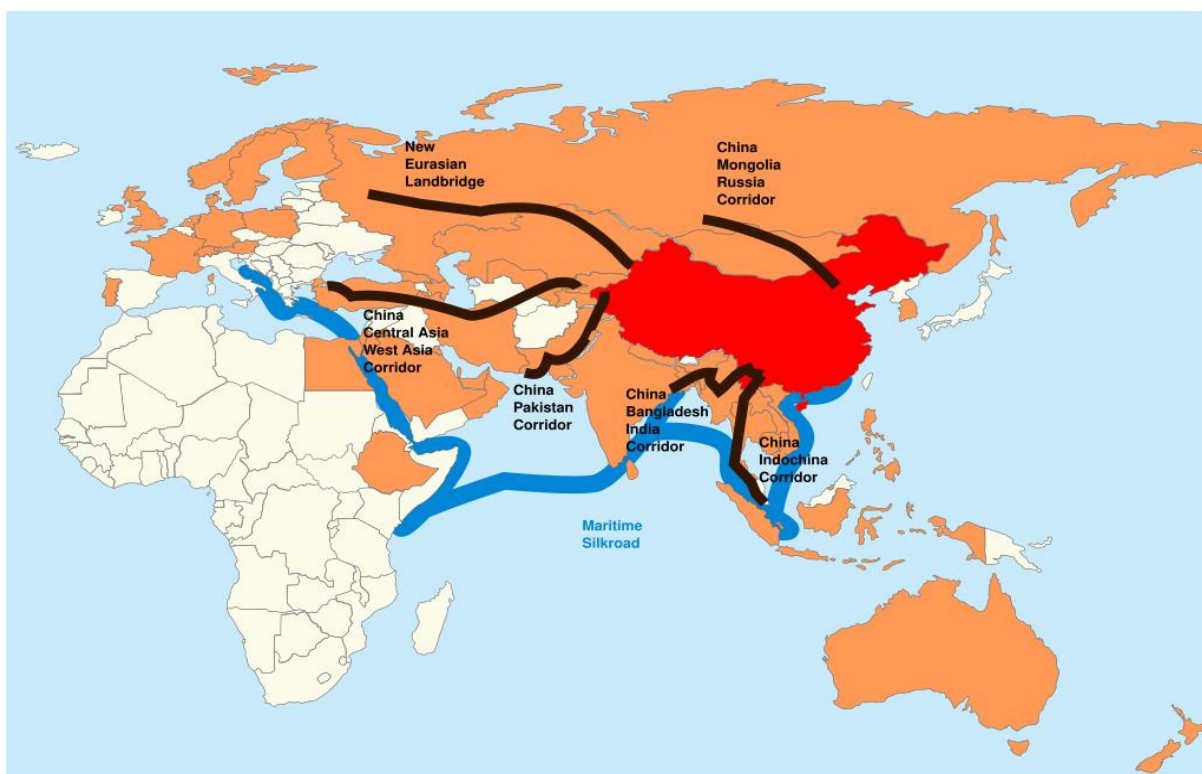
Xitoy odatda oʻzining boshqa bir davlatga nisbatan olib borayotga tashqi siyosatini iqtisod bilan bogʻliq holda amalga oshiradi. Bu Afgʻoniston va Xitoy munosabatlarida ham koʻzga tashlanadi. Xitoy Afgʻonistonning eng yirik sarmoyachilaridan biri boʻlib, Xitoyning asosiy qiziqishi Afgʻoniston hududidagi foydali qazilmalar bilan bogʻliq. Afgʻoniston geologik jihatdan Janubiy Osiyodagi eng kam qazishmalar olib borilgan hududdir. 2010-yilga kelib, Xitoy Afgʻonistonning foydali qazilmalarni qazish huquqini sotib oldi va hozirga qadar Afgʻonistonning Aynak va boshqa miskonlaridan mis qazib olish jarayonini nazorat

⁵ Stephanie Findlay, Christian Shepherd, James Kynge. China watches afghanistan anxiously as the US withdraws. Financial Times. 2021. <https://www.ft.com/content/49d266c6-a6c2-4ab2-bf52-ed34d72b22c1>

⁶ ARCS. 2022. China donated 18 tons of items and 200000 US dollars to The Afghan Red Crescent Society to help The Earthquake victims. <https://reliefweb.int/report/afghanistan/china-donated-18-tons-items-and-200000-us-dollars-afghan-red-crescent-society-help-earthquake-victims>

qiladi. 2018-yilga kelib, Xitoy Amudaryo havzasidan neft qazib olishni boshladi. Xitoyning yuqoridagi amalga oshirayotgan harakatlari nafaqat Afg‘oniston uchun balki Xitoyning iqtisodini yanada kengaytirishga yordam beradi.

Xitoyning yana bir navbatdagi yirik iqtisodiy loyihasi bu “Bir makon bir yo‘l” dir. Bu aslida Xitoyning eski “Buyuk ipak yo‘li”ni qaytadan tiklash bilan bog‘liq. Afg‘oniston va Xitoy o‘rtasidagi savdo aloqalari asosan Shinjon va ikki davlat chegarasidagi Vaxon yo‘lagi orqali karvonlar orqali meva va choy savdosidan iborat bo‘lgan. Bugungi kunga kelib loyiha nafaqat Afg‘oniston, Pokiston balki dunyoning ko‘plab davlatlarini o‘z ichiga oladi. (3-rasm)

3-rasm. Xitoyning “Bir makon, bir yo‘l” loyihasi va loyihaga a‘zo davlatlar.

Xitoyning ushbu loyihasi muvaffaqiyatli amalga oshishi mintaqaviy xavfsizlik bilan bog‘liq. Xitoy “Bir makon, bir yo‘l” loyihasi CPEC (China-Pakistan Economic Corridor) loyihasi orqali Afg‘onistonni integratsiya qilishga harakat qilmoqda.

2023-yilgi holatga ko‘ra ushbu loyiha Afg‘onistondagi xavfsizlik bilan bog‘liq muammolarning to‘laqonli bartaraf etilmaganligi tufayli amalga oshmagan. Lekin, 2023-yil Pekinda bo‘lib o‘tgan “Bir kamar, bir yo‘l” loyihasi forumida Afg‘oniston savdo va sanoat Vaziri vazifasini bajaruvchisi Nuruddin Azizi ishtrok etgan.⁷ Bu Afg‘onistonning ushbu loyihaga befarq emasligidan dalolat beradi.

⁷ Joe Cash. Taliban representative arrives in Beijing to attend Belt and Road Forum. Reuters. 2023. <https://www.reuters.com/world/taliban-representative-arrives-beijing-attend-belt-road-forum-2023-10-17/>

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Afgʻoniston-Xitoy munosabatlarining rivojlanish tarixi turli davrlarda turlicha koʻrinishga ega. Hozirgi kunda esa ikki davlat munosabatlari siyosiy va iqtisodiy jihatdan yaxshilangan boʻlib, bu holat ikki davlatning mafaatlari uchun xizmat qilmoqda. Xitoyning bu boradagi pozitsiyasi asosan mamlakat xavfsizligini saqlashga qaratilgan. Afgʻoniston va Xitoy oʻrtasidagi oʻzaro manfaatli iqtisodiy loyihalar mintaqadagi xavfsizlik bilan bogʻliq muammolarni butunlay toʻxtata olmasa-da, muayyan darajada kamaytirishi mumkin.

ADABIYOTLAR ROʻYHATI

1. Shen-Yu Dai. China and Afghanistan. The China Quarterly. Vol 25. 2009. P. 213-221
2. Nebwy L.J. The Empire and the Khanate: A political history of Qing relations with Khoqand C1760-1860. 2005. P. 154.
3. International boundary study. Afghanistan-China Boundary. No.89-May 1, 1969.
<https://web.archive.org/web/20150103225351/http://www.law.fsu.edu/library/collecti on/limitsinseas/IBS089.pdf>
4. Sudha Ramachandran. China's Peacemaking between Pakistan and Afghanistan. Analytical Articles. 2017 <https://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13468-chinas-peacemaking-between-pakistan-and-afghanistan.html>
5. Stephanie Findlay, Christian Shepherd, James Kyng. China watches afghanistan anxiously as the US withdraws. Financial Times. 2021.
<https://www.ft.com/content/49d266c6-a6c2-4ab2-bf52-ed34d72b22c1>
6. ARCS. 2022. China donated 18 tons of items and 200000 US dollars to The Afghan Red Crescent Society to help The Earthquake victims.
<https://reliefweb.int/report/afghanistan/china-donated-18-tons-items-and-200000-us-dollars-afghan-red-crescent-society-help-earthquake-victims>
7. Joe Cash. Taliban representative arrives in Beijing to attend Belt and Road Forum. Reuters. 2023. <https://www.reuters.com/world/taliban-representative-arrives-beijing-attend-belt-road-forum-2023-10-17/>